

В. М. Кравчук – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Волинського національного університету імені Лесі Українки

О. М. Юхимюк – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Волинського національного університету імені Лесі Українки

Конституційно-правовий статус: питання дефініції

Роботу виконано на кафедрах: конституційного, адміністративного та фінансового права; теорії та історії держави і права ВНУ ім. Лесі Українки

У статті узагальнено основні наукові підходи до розуміння категорії «конституційно-правовий статус», проаналізовано їх вплив на визначення дефініції «конституційно-правовий статус». Враховуючи взаємозв'язок конституційно-правового статусу із загальною теорією права та іншими галузевими правовими статусами, автор обґрунтовує власне визначення категорії «конституційно-правовий статус».

Ключові слова: конституційно-правовий статус; правовий статус; статус.

Кравчук В. М., Юхимюк О. М. Конституційно-правовий статус: вопрос дефиниции. В статті обобщены основные научные подходы к пониманию категории «конституционно-правовой статус», проанализировано их влияние на определение дефиниции «конституционно-правовой статус». Учитывая взаимосвязь конституционно-правового статуса с общей теорией права, а также с иными отраслевыми правовыми статусами, автор обосновывает собственное определение категории «конституционно-правовой статус».

Ключевые слова: конституционно-правовой статус; правовой статус; статус.

Kravchuk V. M., Yukhimyuk O. M. Constitutionally Legal Status: Question of Definiciі. The article summarizes the basic scientific approaches to understanding the category of «Constitutional and legal status». Having viewed the interconnection between constitutional and legal status and other sectoral legal status, the author underlines the definition of «Constitutional and legal status».

Key words: constitutional and legal status, legal status, status.

Постановка наукової проблеми та її значення. Теоретичне дослідження конституційно-правового статусу вже давно здійснюють не лише представники юридичної науки України, а й інших країн. Однак у науковій літературі з конституційного права, попри часте використання терміна «конституційно-правовий статус», відсутнє його етимологічне визначення. Крім того, дослідження категорії «конституційно-правовий статус» часто має фрагментарний характер, застосовується щодо окремих суб'єктів конституційно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. У сфері конституційного права питання конституційно-правового статусу досліджували такі вчені-конституціоналісти, як М. Н. Баглай, Б. Н. Габричидзе, В. С. Журавський, В. В. Копейчиков, В. В. Кравченко, О. Е. Кутафин, В. Ф. Мелашенко, В. Ф. Погорілко, О. В. Скрипнюк, О. В. Совгіря, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко, Н. Г. Шукліна та ін.

Незважаючи на те, що в наукових конституційно-правових розробках досить часто вживають термін «конституційно-правовий статус», комплексного наукового дослідження цієї важливої категорії в Україні не провадили, що й визначає актуальність цієї теми.

Формулювання мети та завдань статті. Мета статті – аналіз та подальша систематизація вже наявних наукових підходів до правового статусу в загальнотеоретичному розумінні та конституційно-правового статусу зокрема і встановлення характерних ознак, які впливають на формування дефінітивних засад поняття «конституційно-правовий статус».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження юридичної природи конституційно-правового статусу визначає першочергове завдання – з'ясувати значення категорії «статус». Етимологічно слово «статус» означає правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [1, 626]. При цьому варто погодитися з думкою Л. М. Москвич про те, що статус суб'єкта – це насамперед певна сукупність його соціальних

можливостей, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, яку виконує він у суспільстві [2, 7]. З огляду на це, абсолютно логічним є визначення правового статусу як сукупності прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб [1, 44].

У сучасній теорії держави і права існує значна кількість різних за змістом і смисловим навантаженням підходів до питання правового статусу. З одного боку, це є свідченням неабиякої актуальності цієї проблеми, а з іншого – різноманітність наукових поглядів зумовлює існування таких категорій як «правове становище», «правове положення» тощо, що призводить до понятійної невизначеності та перешкоджає у формуванні єдиного комплексного визначення категорії «правовий статус».

Потрібно підкреслити, що в теорії держави і права існують різні наукові погляди щодо правового статусу та його структурних елементів. Так, В. І. Червонюк до правового статусу відносить сукупність всіх прав і обов'язків [3, 482]. А. Б. Венгеров окреслює правовий статус як сукупність прав і свобод, обов'язків та відповідальності особи, які визначають її правове становище в суспільстві [4, 585]. В. В. Лазарев і С. В. Ліпень стверджують, що правовий статус становлять закріплені в законодавстві права й обов'язки індивіда, а сукупність статутних і суб'єктивних прав і обов'язків називають правовим становищем особи [5, 418–419].

На думку Н. М. Крестовської та Л. Г. Матвєєвої, в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус, тобто реальне становище людини в певній системі суспільних відносин. Структурними ж його елементами є: 1) правові норми та принципи, що встановлюють цей статус; 2) правосуб'єктність; 3) основні права та обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство (або інший стосунок до країни перебування – без громадянства, іноземне громадянство або підданство); 6) юридична відповідальність [6, 133]. Н. І. Матузов та А. В. Малько до структури правового статусу відносять такі елементи: а) правові норми, що встановлюють цей статус; б) правосуб'єктність; в) основні права та обов'язки; г) законні інтереси; г) громадянство; д) юридична відповідальність; е) правові принципи; є) правовідносини загального (статусного) типу [7, 269].

Цікавою є точка зору В. Н. Хропанюка про те, що сукупність усіх належних громадянським правам, свобод і обов'язків називається правовим статусом. Термін «правовий статус» використовують для характеристики правового становища особи загалом, а терміни «правоздатність» і «дієздатність» – стосовно участі тих чи інших осіб у правовідносинах [8, 311].

Найбільш повно й обґрунтовано визначив правовий статус відомий російський вчений-правознавець В. С. Нерсесянц. Так, на його думку, правовий статус – це визнана Конституцією або законами сукупність вихідних, невідчужуваних прав і обов'язків людини, а також повноважень державних органів і посадових осіб, які безпосередньо закріплюються за тими чи іншими суб'єктами права [9, 373].

Різнманітність визначень поняття «правовий статус» зумовила велику кількість неоднозначних підходів до класифікації правових статусів. Так, Н. І. Матузов та А. В. Малько розрізняють: а) загальний, або конституційний, статус громадянина; б) спеціальний, або родовий, статус певних категорій громадян; в) індивідуальний статус; г) статус фізичних і юридичних осіб; г) статус іноземців, осіб без громадянства або з подвійним громадянством, біженців; д) статус закордонних українців; е) галузеві статуси: адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий і т. ін.; є) професійні та посадові статуси (статус депутата, міністра, судді, прокурора); ж) статус осіб, які працюють у різноманітних екстремальних умовах (оборонні об'єкти, секретні виробництва) [7, 267].

Як видно, існує великий масив видів правових статусів, однак у теоретичному плані найбільш істотне значення має поділ на загальний, спеціальний та індивідуальний статуси, які тісно взаємопов'язані та взаємозалежні та співвідносяться між собою як загальне, особливе й одиничне. Загальний правовий статус – це статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається перш за все Конституцією і не залежить від різних поточних обставин (просування по службі, сімейного стану, посади), є єдиним, характеризується відносною статичністю, узагальненістю; спеціальний статус відображає особливості положення певних категорій громадян (іноземних громадян, студентів, пенсіонерів тощо); індивідуальний статус фіксує конкретику окремої особи (стать, вік, сімейний стан тощо) [6, 133–134; 7, 267–268].

Разом із тим, від правового статусу слід відрізнити правосуб'єктність, тобто здатність бути суб'єктом права. Це стосується і фізичних, і юридичних осіб. Традиційно виділяють три елементи правосуб'єктності: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Окремі автори також називають особливий різновид дієздатності – трансдієздатність, тобто здатність своїми діями створювати для

інших осіб права та обов'язки чи здатність переймати на себе права та обов'язки, що виникають у результаті дій інших осіб [10, 273]. Варто зауважити, що цей елемент дієздатності цілком виправдано можна застосувати й у конституційному праві, наприклад, видання Президентом України указу про прийняття до громадянства України. Вважаємо, що не можна ототожнювати поняття «правосуб'єктність» і «правовий статус», більше того, правосуб'єктність є невід'ємним складником правового статусу.

Також науковці пропонують розмежовувати поняття «правовий статус» та «правове положення». Під правовим статусом при цьому розуміють сукупність нормативно закріплених прав та обов'язків абстрактного суб'єкта, а під правовим положенням – потенційні та реальні права та обов'язки конкретного суб'єкта. Разом з тим правове положення реальної особи, на думку деяких авторів, постійно змінюється, тоді як статус суб'єкта права незмінний, доки не змінюються відповідні правові норми [11, 10]. Вважаємо за доцільне використовувати «правовий статус» і «правове положення» («правове становище») як синонімічні категорії з врахуванням того, що в теорії конституційного права загальноживаним є поняття «конституційно-правовий статус».

Викладені вище положення теорії держави і права стосовно правового статусу дають підстави сформулювати наступну дефініцію: «правовий статус – це сукупність передбачених конституцією та законами фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у різних сферах суспільних відносин, що регулюються галузями публічного та приватного права».

Що стосується конституційно-правового статусу, то потрібно зауважити, що термін «конституційно-правовий статус» досить часто згадується в більшості підручників з конституційного права [12, 29; 13, 185; 14, 92, 139, 173, 185, 276, 322; 15, 117, 175, 203, 222, 242, 360, 417; 16, 246, 312, 338, 372; 17, 161; 18, 196, 208, 295, 307, 384, 389; 19, 94, 327, 411, 431, 457, 475, 481; 20, 121, 132, 158, 258, 332, 439; 21, 148, 151, 154, 297, 364, 404, 493]. Крім того, часто він трапляється й у монографічних виданнях [22–25], а найчастіше в дисертаційних дослідженнях [26–37].

Спектр використання терміна «конституційно-правовий статус» досить широким. Він використовується відносно: 1) особи (людини, громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця, закордонного українця) [12, 289; 13, 185; 14, 92, 139, 173, 185, 276, 322; 15, 117; 17, 161; 18, 196, 208; 19, 94; 20, 121, 132, 158; 21, 148, 151, 154; 23]; 2) національних меншин [14, 139; 15, 175; 27; 28]; 3) об'єднань громадян [14, 173; 15, 203, 222; 29]; 4) засобів масової інформації [14, 185; 15, 242]; 5) органів державної влади (їх службових та посадових осіб) [14, 276, 322, 355, 357; 15, 360, 417, 458, 461; 16, 246, 312, 338, 387; 18, 295, 307, 384, 389; 19, 327, 411, 431, 457, 475, 481; 20, 258, 332, 439; 21, 297, 364, 404, 493; 22; 26; 30; 31]; 6) місцевого самоврядування [14, 389; 15, 500; 24; 25; 36]; 7) адміністративно-територіального устрою [14, 364; 35; 37].

Що ж стосується визначення категорії «конституційно-правовий статус», то в науковій літературі з конституційного права лише окремі автори наводять визначення терміно-понять «конституційно-правовий статус особи» [21, 149], «конституційно-правовий статус людини і громадянина» [18, 198; 19, 94], «засади конституційно-правового статусу людини і громадянина» [15, 147]. Важко не помітити, що наведені вище терміно-поняття стосуються лише одного суб'єкта конституційно-правових відносин, а саме, особи (людини й громадянина). Решта ж суб'єктів конституційно-правових відносин (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади, суд, прокуратура, органи місцевого самоврядування тощо) залишаються поза увагою. Тому, з огляду на цю обставину, і постає необхідність у точному визначенні дефініції «конституційно-правовий статус» як загальної категорії для всіх суб'єктів конституційного права.

Без перебільшення потрібно підкреслити, що людину закономірно визнають пріоритетним суб'єктом не лише конституційно-правових відносин, а й адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових тощо. З огляду на це, цілком виправданим є той факт, що більшість учених-конституціоналістів звертаються до визначення терміно-поняття «конституційно-правовий статус людини і громадянина».

Зокрема, на думку Н. Шукліної, конституційно-правовий статус людини і громадянина – це встановлена Конституцією та іншими законами система юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини і громадянина в суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави [38, 164]. Російські ж конституціоналісти пропонують розмежовувати категорії

«конституційно-правовий статус людини і громадянина» та «правове становище особи», уважаючи останню більш широкою.

Наприклад, М. Вітрук вважає, що ядро, основу правового положення особи становить система юридичних прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи в їх єдності, тобто правовий статус особи. Структурними елементами правового положення особи є громадянство та правосуд'єктність як необхідні умови набуття правового статусу особи, а також юридичні гарантії цього статусу. Особливим, специфічним елементом правового статусу особи і його складників є принципи, закріплені в законі чи передбачені правовою природою відносин особистості, суспільства і держави, які визначають сутність і зміст правового становища особи і його структурні елементи [39, 31–32]. Зазначене вище показує прагнення російського вченого охопити увагою якомога більшу кількість правових явищ, дотичних до конституційно-правового статусу людини. Тому цілком слушною вважаємо позицію українського правознавця О. Скрипнюка про те, що надмірне ускладнення системи елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина веде до своєрідного «розмивання» цієї правової категорії [18, 197].

Конституційно-правовий статус як категорія сучасного конституційного права може інтерпретуватися як система закріплених Конституцією та законами України фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а також сукупність повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб у різних сферах суспільних відносин, що регулюються галузями публічного та приватного права.

У науковій літературі часто використовують такий термін як «конституційний статус» [40, 133, 144, 163, 186], який охоплює суто конституційні норми, тоді як «конституційно-правовий статус», поряд із конституційними, містить й інші норми конституційного законодавства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі наведеного вище можна виокремити такі ознаки конституційно-правового статусу:

- 1) він є загальним (базовим) правовим статусом, визначеним нормами Конституції та конституційного законодавства України;
- 2) він займає пріоритетне становище серед інших галузевих статусів (адміністративно-правового, цивільно-правового, кримінально-правового тощо);
- 3) має системотворчий характер (визначає на конституційному рівні загальні принципи правового регулювання);
- 4) має політичний характер (поширюється на тих суб'єктів конституційно-правових відносин, які одночасно є суб'єктами політичних відносин та здійснюють політичну владу).

Отже, конституційно-правовий статус – це система закріплених Конституцією та законами України фундаментальних і невідчужуваних прав, свобод та обов'язків людини та громадянина, а також повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у різних сферах суспільних відносин.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Т. 5: П–С. – К. : Укр. енцикл., 2003. – 736 с.
2. Москвич Л. М. Правовий статус носіїв судової влади в Україні (професійні судді, народні засідателі, суд присяжних) : монографія / Л. М. Москвич, С. О. Іваницький, І. О. Русанова ; за заг. ред. І. Є. Марочкина. – Х. : Фінн, 2009. – 488 с.
3. Червонюк В. И. Теория государства и права : учебник / В. И. Червонюк. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 704 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов / А. Б. Венгеров. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л, 2006. – 608 с.
5. Лазарев В. В. Теория государства и права : учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Юрайт ; ИД Юрайт, 2010. – 634 с.
6. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. – 2-ге вид. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2007. – 768 с.
8. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / В. Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2001. – 377 с.
9. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под ред. проф. В. С. Нерсисянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
10. Морозова Л. А. Теория государства и права : учебник / Л. А. Морозова. – М. : Юристъ, 2005. – 414 с.

11. Якимов А. Ю. Статус субъекта права (теоретические вопросы) / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 9–14.
12. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. – Т. 2 / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка»», 2008. – 800 с.
13. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наук. думка, 2002. – 732 с.
14. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Вид. дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
15. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Ю. М. Тодици та В. С. Журавського. – К. : Право, 2008. – 416 с.
16. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко. – 6-те вид., виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.
17. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Л. Федоренка. – 2-ге вид., переробл. і доопр. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. л-ри, 2010. – 432 с.
18. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання / О. В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – 468 с.
19. Совгіря О. В. Конституційне право України : навч. посіб. / О. В. Совгіря, Н. Г. Шукліна. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 632 с.
20. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
21. Шляхтун П. П. Конституційне право України : підручник / П. П. Шляхтун. – К. : Освіта України ; КНТ, 2008. – 592 с.
22. Грицаєнко Л. Р. Конституційно-правовий статус прокуратури України : підручник / Л. Р. Грицаєнко. – К. : БІНОВАТОР, 2007. – 544 с.
23. Тодыка Ю. Н. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К. : Концерн «Вид. дім «Ін Юре»», 2004. – 368 с.
24. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : монографія / О. В. Батанов ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Концерн «Вид. дім «Ін Юре»», 2003. – 512 с.
25. Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України : монографія / О. В. Чернецька. – К. : Вид. дім «Скіф» ; КНТ, 2008. – 144 с.
26. Абасов Г. Г. Конституційно-правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. Г. Абасов ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2004. – 21 с.
27. Бабін Б. В. Конституційно-правовий статус корінних народів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. В. Бабін ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004. – 19 с.
28. Биков О. М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Биков ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2001. – 16 с.
29. Вашук О. М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Вашук ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 17 с.
30. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Єгорова ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 20 с.
31. Зубенко Г. В. Конституційно-правовий статус Рахункової палати Верховної ради Автономної Республіки Крим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. В. Зубенко ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 21 с.
32. Козодой Л. М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л. М. Козодой ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 21 с.
33. Медвідь А. Б. Конституційно-правовий статус тимчасових комісій Верховної Ради України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Б. Медвідь ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 18 с.
34. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Й. Пашинський ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 22 с.
35. Хонда М. П. Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. П. Хонда ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 22 с.
36. Шаповал В. Д. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Д. Шаповал ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 22 с.
37. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. М. Шкабаро ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – 21 с.
38. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії і практики) : монографія / Н. Г. Шукліна. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 312 с.
39. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Юрид. лит., 2008. – 375 с.
40. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 288 с.

Статтю подано до редколегії
06.12.2010 р.